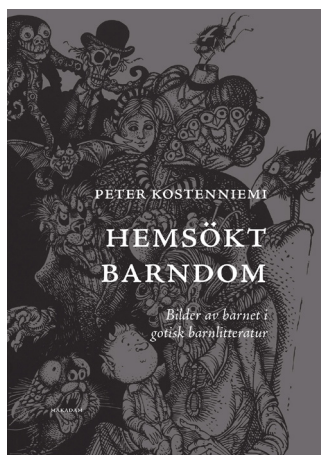

Review/Recension

PETER KOSTENNIEMI
HEMSÖKT BARNDOM
Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur

Stockholm/Göteborg: Makadam,
2022. Skrifter utgivna av Svenska
barnboksinstitutet, nr 158 (303 s.)

Peter Kostenniemis doktorsavhandling *Hemsökt barndom. Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur* (2022) är ett välkommet bidrag till såväl barnlitteraturforskning som gotikforskning. Mot bakgrund av en ökad popularitet under de senaste decennierna har Kostenniemi valt att inrikta studien på utvecklingen av gotisk barnlitteratur i Skandinavien, men framför allt handlar hans undersökning om dess tvetydiga gestaltningar av barn och barndom. Avhandlingen är inspirerad av Michel Foucaults metodik och dess syfte är "att undersöka hur gotisk barnlitteratur förhåller sig till barndomsdiskursiva vetanderegimer på 2000-talet" (20). Barnets subjektbildning och hur den styrs av makt- och självteknologier är viktiga utgångspunkter och tre subjektpositioner urskiljs i materialet: det vetande barnet, det kompetenta barnet och det inkompetenta barnet. Vidare är Anthony Giddens och Zygmunt Baumanns teorier centrala för definitionen av samtidskontexten: Giddens begrepp högmodernitet är den term som genomgående används, och Baumanns beskrivning av moderniteten som flytande, stadd i ständig förändring, är väsentlig för förståelsen av det som gestaltas i den gotiska barnlitteraturen.

Texturvalet består av mellanålderslitteratur utgiven mellan 1997 och 2018 med tonvikt på 2010-talet. Av de författarskap som finns representerade i undersökningen dominerar de svenska: Ingelin Angerborn, Dan Höjer, Katarina Genar, Magnus Nordin och Mårten Melin. Den danska litteraturen representeras av Benni Bødker, Mette FINDERUP och Jesper Wung-Sung, och den norska av Ingunn Aamodt

och Hilde Hagerup. Urvalet motiveras med att det återspeglar den gotiska genrens mångfald samtidigt som texterna förhåller sig på olika sätt till barndomsdiskursens vetanderegimer.

Den gotiska fiktionen har utvecklats i många olika riktningar sedan den uppstod i mitten av 1700-talet. Mörka stämningar och/eller skräck är förvisso en omistlig kärna i genren, men i övrigt är det i dag svårt att tala om några gemensamma nämnare. Det är inte heller nödvändigt, om man använder ett dynamiskt genrebegrepp som tillåter en genres gränser att vara flytande och föränderliga, och att verk kan relateras till mer än en genre. Kostenniemi utgår från Jacques Derridas definition, som innebär att varje enskilt verk bidrar till att konstituera en genre, men att genren aldrig blir helt fullbordad. "Deltagandet är ett ögonblicksverk i mötet mellan text och läsare och genrens funktion är att samla ihop en korpus men samtidigt hindra den från att sluta sig" (15), menar han. Dessutom relateras primärmaterialet inte bara till gotiken i allmänhet utan till dess olika subgenrer, till exempel spökhistorien och zombiefiktionen. Med dess heterogenitet i åtanke stipulerar Kostenniemi en definition av gotik som bygger på William Patrick Days, Chris Baldicks och Catherine Spooners teorier om genren. Gotik karaktäriseras enligt Kostenniemi av att den

iscensätter en dubbel dieges där en gotisk avgrunds förflutna tid gör intrång i en naturlig ordnings nu. Detta koncentreras till en specifik plats och mötet mellan de olika diegetiska sfärerna kan vara antagolistiskt och/eller vänskapligt, varför konsekvenserna skildras som ömsom destruktiva, ömsom konstruktiva eller, i somliga fall, som bådadera. (18)

Gotisk barnlitteratur är en relativt ny företeelse, samtidigt som skräck för barn förstås har en lång tradition i den muntliga traditionens sagor och sägner. Efter att ha presenterat teori, metod och tidigare forskning tecknar Kostenniemi i avhandlingens andra kapitel en bakgrund som behandlar såväl den litterära utvecklingen som ett bredare kulturellt sammanhang. Här används Sverige som exempel, med enstaka utblickar mot Danmark och Norge. Kostenniemi demonstrerar på ett övertygande sätt hur gotik tar allt större plats i barn- och ungdomskultur och -litteratur från 1960-talet och framåt, samt hur företeelser som den amerikanska TV-serien *The Addams Family* först lanseras för vuxna men snabbt kommer att uppfattas som ett crossoverfenomen. Särskilt intressant är också att följa hur debatten om skräck och våld för barn och ungdomar förs under den här perioden.

Analysdelen är indelad i två sektioner, "Frihet, agens och kompetens" samt "Styrning och självstyrning", vilka rymmer sammanlagt sju kapitel. Det första undersöker Ingelin Angerborns *För alltid...* (2009) och Hilde Hagerups romanserie *Spøkelsene på Frostøy* (2011–2016) med fokus på hur barnets frihet, agens och utveckling gestaltas. I analysen av Angerborns *För alltid...* konstateras till exempel att protagonisten Nora kan förstås som en uppdaterad gotisk hjältinna i relation till Days beskrivning av hur den ursprungliga gotikens manliga protagonister går under på grund av missriktad aktivitet och de kvinnliga på grund av att de förhåller sig passiva i mötet med den gotiska avgrunden. Nora agerar rätt och kan därför undvika den splittring och upplösning av det egna jaget och identiteten som sker för de karaktärer som fastnar i den gotiska avgrunden. John Stephens begrepp *time out* introduceras i detta kapitel för att belysa hur texterna skapar ett utrymme där barnet, ofta tillfälligt, kan ta plats och pröva sin agens när vuxenvärlden är frånvarande. Vidare används Sigmund Freuds begrepp *das Unheimliche* för att diskutera hur företeelser som hindrar barnets utveckling gestaltas, först i relation till upprepningssmotivet och därefter med fokus på hur hemmet transformeras till en kuslig plats.

I det andra analyskapitlet står det inkompetenta barnet i fokus. I analysen av Ingunn Aamodts *Dukken* (2010) och *Dukkens rette eier* (2017) diskuteras hur protagonisten, snarare än att uppfattas som omoralisk, kan förstås som en misslyckad *homo economicus*, eller, som Foucault formulerar det, som en individ som inte förmår vara "sin egen entreprenör" (89) och ta plats som subjekt i högmoderniteten. I ett urval av Dan Höjers spökhistorier undersöks därefter hur det inkompetenta barnet misslyckas med att agera mot det hot som den gotiska avgrunden utgör, och faller offer för dess övernaturliga varelser. Clémentine Beauvais distinktion mellan den vuxnes auktoritet i form av ackumulerad kunskap och barnets potential (att utvecklas i framtiden), används i detta kapitel för att granska hur protagonisterna inte förmår omsätta vuxenvärldens kunskaper och därför mister sin potential att utvecklas.

Nästföljande kapitel behandlar etiska konflikter och barn som moraliska aktörer i ett antal spökhistorier av Mette Finderup och Katarina Genar. Spökets dubbla roll som offer och förövare analyseras, liksom spökhistoriernas etiska imperativ. I Genars *Röda spår* (2014) och *Den magiska kappan* (2012) sker protagonisternas moraliska agerande till ett högt pris, de balanserar vid sammanbrottets rand och subjektet hotas av fragmentering. I Finderups roman *Det (d)øde hus på Egevej* (2017) rör sig karaktärerna i en labyrinthisk miljö, vars irrgångar gör vägen mot en moralisk utveckling av subjektet tvetydig.

Därefter följer två kapitel vars material är zombieberättelser. Det första undersöker hur barnprotagonisten agerar för att överleva i en postapokalyptisk tillvaro och vilken kompetens som premieras. Primärmaterialen består av Magnus Nordins Varelserna (2013–2018) och Benni Bødkers *Zombie City* (2013–2014), båda romanserier i vilka barnens agens och kompetens problematiseras i relation till frågor om frihet och konsumtion. Det andra kapitlet behandlar samma material, men hör till den sektion av analysen som fokuserar på styrning och självstyrning. Här undersöks de fristäder som upprättas i den postapokalyptiska världen, vilken typ av styrning de präglas av och hur den kan relateras till samtidens föreställning om styrning i relation till staten samt hur idén om en fristad kontrasteras mot den faktiska platsen.

Kostenniemi visar därefter hur Mårten Melins roman *Förvandlad* (2011), som utspelar sig på en internatskola, gestaltar en konflikt mellan skolmiljöns disciplinerande styrning och individens självstyrning. Romanen utgör första delen i trilogin *Monsterskolan* och protagonistens subjektblivande och pubertet gestaltas genom hans nattliga förvandlingar till en stor katt. Det monstruösa knyts därmed till barnets sexualitet, i relation till vilken emancipation och bejakande ställs mot självkontroll och måttfullhet. Avhandlingens sista analys ägnas åt Jesper Wung-Sungs roman *ZAM* (2015), i vilken huvudpersonen är en zombie som till skillnad från de traditionella själlösa zombier som gestaltas hos Nordin och Bødker har såväl känslor som kognitiva förmågor. I Wung-Sungs fiktiva universum lever människor och zombier sida vid sida. Protagonisten Zam beskrivs som ett subjekt i vardande, som eftersträvar att ingå i den mänskliga gemenskapen genom att agera som en "riktig pojke" (217). Detta sker genom olika försök till självdisciplinering, men Zam lyckas inte helt och hållet att tränga undan sin identitet och hamnar i ett slags mellanposition, ingen riktig människa men inte heller helt och hållet en zombie. Kostenniemi menar att romanen gestaltar det typiskt självskapande högmoderna subjektet. Zam inser att enda vägen till emancipation består i att lösgöra sig från sociala band och samhällseliga strukturer, först då kan han bli "författare av sin egen biografi" (207). Dock är detta inte helt oproblematiskt, eftersom han i avsaknad av stabila strukturer och normer att förhålla sig till måste finna något annat att bygga sin identitet på.

Hemsökt barndom är en innehållsrik avhandling med många intressanta spår. Studien beskrivs som prismatiskt upplagd och i de olika analyskapitlen görs nedslag i texterna utifrån en rad olika infallsvinklar. Perspektivrikedomen sker ibland på bekostnad av mer

djupgående analyser av primärmaterialet, och undersökningens diskursanalytiska prägel gör att förankring i litteraturvetenskaplig teori och metod har fått stå tillbaka. Gestaltningen av motiv knutna till *das Unheimliche* – som dubbelgångare och fenomen eller varelser på gränsen mellan liv och död eller mellan levande och livlöst objekt – hade till exempel kunnat lyftas upp i flera av texterna som ett fördjupat gemensamt spår i relation till ambivalens och en röd tråd i den gotiska estetiken. Men läsaren får i stället med sig många uppslag gällande hur barn och barndom kan förstås i relation till olika idéer och tendenser i samtiden, och det är ju trots allt detta som är framskrivet som huvudsyftet. En annan svaghet med studien har att göra med hur det skandinaviska perspektivet hantearas. Bakgrundsteckningens fokus på Sverige tillsammans med det svenska primärmaterialets dominans gör att det skandinaviska hamnar i skymundan, och en mer utförlig diskussion av den skandinaviska regionens likheter och skillnader saknas. Visserligen har man en likartad syn på barn och barndom i Skandinavien, men det finns samtidigt historiska och kulturella skillnader och olika litterära föregångare att förhålla sig till. Kanske är detta mest en fråga om retorik, och en kritik som hade kunnat undvikas om urvalets snedfördelning hade motiverats.

Samtidigt kan jag inte låta bli att undra om det möjligen ändå hade varit mer givande att fokusera enbart på ett svenskt material och därmed kunna borra djupare i den svenska kontexten, både genom att göra bakgrundsteckningen bredare och kopplingarna till annan samtida litteratur mer utförlig. Det hade kunnat ge intressanta resultat i form av mer djupgående analyser av intertextuella kopplingar, som till exempel de ansatser som görs i analysen av Angerborns roman och Melins trilogi. Vad har till exempel John Ajvide Lindqvists och Sara Bergmark Elfgren och Mats Strandbergs enorma genomslag, som knappast har en motsvarighet i dansk och norsk litteratur, betytt för den svenska barn- och ungdomsgotiken? I bakgrundsteckningen saknar jag, om vi ska utgå från ett svenskt sammanhang, framför allt en portalfigur som Inger Edelfeldt, men även till exempel Gunnel Linde och Jan Lööf, vars bilderböcker inte sällan innehåller gotiska motiv och stämningar. Maria Gripes klassiskt gotiska Skuggserie, som dessutom tidigare undersökts i relation till gotiken i Carina Lidströms avhandling *Sökande, spegling, metamorfos. Tre vägar genom Maria Gripes skuggserie* (1994), hade också gärna fått vara med på ett hörn med tanke på dess status i det sena 1900-talets svenska barn- och ungdomslitteratur.

Kostenniemi kritiserar å ena sidan den forskning som drar en skarp gräns mellan den barnlitterära gotiken och gotik för vuxna, med argumentet att det implicerar en pejorativ syn på den förra. Han argumenterar också för att skillnaden mellan barn- och vuxengotik mer eller mindre är utsuddad i samtidslitteraturen. Å andra sidan förefaller han åtminstone delvis hålla med en forskare som Chloé Germaine Buckley, som menar att den gotiska barn- och ungdomslitteraturen tar avstånd från destruktivitet och upplösning, och han lyfter också fram Catherine Spooners fokus på romance, humor och *happy gothic* i samtidsgotiken. Jag är inte helt säker på att jag håller med om att gränsen mellan barn- och vuxengotik har suddats ut, och hade gärna sett en mer utförlig diskussion av detta för att övertygas. Att målgruppen är barn i olika åldrar påverkar rimligen (utan att det bör förstås som pejorativt) form, estetik och berättarteknik – här skiljer väl knappast gotisk barnlitteratur ut sig från annan barnlitteratur. Humor är till exempel ett viktigt inslag i den barnlitterära *horror*-präglade gotiken som gärna hade fått ta mer utrymme i undersökningen.

De få kritiska synpunkter som jag har framfört ovan ska dock inte betraktas som en kritik av undersökningen i sin helhet. Dess styrka består framför allt i analysen av hur barn och barndom kan förstås i ett samtida kulturellt sammanhang, och i dess bidrag till förståelsen av gotiken som en viktig strömning i den samtida barn- och ungdomslitteraturen. Sammantaget är Kostenniemis avhandling välskriven och engagerande, det teoretiska ramverket fungerar väl och tidigare forskning presenteras och tas i bruk på ett tillfredsställande sätt.

Sofia Wijkmark
Docent i litteraturvetenskap
Karlstads universitet